

На УКУМА 1998
серпень

Способи субституції термінів і професійної лексики в художньому стилі
сучасної української літературної мови

Рогачова Г.Г., доцент кафедри
української мови НаУКУМА

Терміни, семантика яких складна для сприйняття, в текстах художнього стилю розкриваються за допомогою лексичних еквівалентів. У ролі останніх найчастіше виступають загальноживані номінації та переклади на національну мову, Інтернаціональні терміни пояснено національними. Термін і його національний відповідник можуть бути представлені ідентичними лексичними одиницями: іменник - іменник (астронавігація - зореплавання; канцер - рак): прикметник - прикметник (кардіальний - серцевий); дієслово - дієслово (ампутувати - відтинати, дезактивувати - знезаражувати). Інколи національний термін становить синтаксично складнішу номінацію: іменник + іменник (катаракта - потьмяніння кристалика, невагомість - втрата ваги, бальнеотерапія - лікування ваннами); прикметник + іменник, (акселерація - швидке дозрівання, канцер - злоякісна пухлина, гіпертонія - підвищений тиск, гіпотонія - понижений тиск); іменник + іменник з прийменником (аномалія - відхилення від норми, дезактивація - очищення від радіонуклідів). Переклад, що семантично дорівнює однослівному терміну іншомовного походження, часто має інше функціональне призначення: стає способом опису змісту терміна.

Дослідники розрізняють три мовні форми субституції термінів: морфологічна (полягає: 1) в частиномовних переміщеннях у межах термінологічного словосполучення: явища дифузії - дифузійні явища: розпад ядер - ядерний розпад; 2) у використанні скорочень та компресій: коефіцієнт корисної дії - ккд, правові порушення - правопорушення. перфораційна стрічка - перфострічка); семантична, що включає п'ять різновидів, та денотативна, (ситуативна). Значного поширення в художніх текстах набули такі різновиди семантичної субституції, як використання терміна з ширшим значенням замість вузького (бетон, цемент - будівельний

матеріал), що стає можливим завдяки відношенням включення, коли ширше поняття поглинає собою вужче, та заміна двочленного (або багаточленного) терміна, професіоналізму на одночленний (атомна станція - атомна, атомка: штрафна кімната - штрафна; океанські судна - океанські; аварійна система - аварійка; променева хвороба - променева). Прикладом семантичної субституції може служити також використання перифрази замість терміна: вузька паперова стрічка, на якій позначалась інтенсивність космічного проміння замість перфострічка. Великою кількістю прикладів представлена в художньому стилі денотативна заміна термінів (радіоактивний фон - фон, радіоактивна зона - зона, крапельниця - вішалка, ракетна установка). Спорадично трапляється займенникова репрезентація термінів, що становить морфологічний тип субституції. Наприклад: Астроплан стрімко наближався до Венери. Він використав майже половину палива (В.Владко).

З багатьох факторів субституції термінів у художньому стилі переважає один - загальнолінгвістичний: у процесі викладу художнього тексту термін заміщується субститутом з метою уникнення монотонності (особливо недопустимої в художньому творі), створення літературно-художніх образів.